

ЈЕЗИК ГЛУВИХ – ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА

Миа Шешум

Лабораторија за форензичку фонетику, МУП РС, Београд

Психолингвисти сматрају да оштећења језика, без обзира да ли је узрок оштећење слуха, повреда или процес старења, представљају значајан извор информација у вези начина на који људски мозак контролише наше покушаје да комуницирамо. Повезаност између дубоке прелиминарне глупости и способности вербалној комуникацији је предмет интересовања дефектолога, психолингвиста, као и психолога. Ране студије психолингвиста и дефектолога су указивале да популацију глупих карактерише озбиљан дефицит језика, чак и његово попуно непознавање, с обзиром да је њихова компетенција за мајтерњи језик углавном била далеко испод нивоа компетенције чујућих, и да многе глупе особе нису имале и немају разумљив говор. Најзначајније тезе о орално-вербалном језику као мајтерњем језику глупих, и признавање знаковној језика као њиховој основној начина комуникације, преуспело је психолингвистичка истраживања језика глупих ка знаковном језику.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: психолингвистика, усвајање језика, знаковни језик

Психолингвистика проучава везе између језичких и психичких појава. (Бујарски, 2003)

Психолингвистика или психологија језика је студија психолошких и неуробиолошких фактора који су кључни за способност стицања, коришћење и схватања језика. Први покушаји повезивања ове две дисциплине су били више филозофског и спекулативног карактера, пошто је било врло мало података везаних за функционисање мозга. Савремена истраживања на пољу психолингвистике укључују широк спектар научних дисциплина, као што су биологија, неурологија, проучавање когниције

и информационо теорија, у циљу свеобухватнијег и потпунијег схватања можданих процеса, кључних за перцепцију и схватање језика. Појам психолингвистика је утемељен око 1940. године и почео је шире да се користи у наредној деценији, после издавања књиге „*Psycholinguistics: A Survey of Theory and Research Problems*“ (1954), америчког психолога Чарлса Егертона Осгуда и мађарско-америчког семиолога Томаса Себеока. Границе између лингвистике и психолингвистике су веома дифузне, као и границе психолингвистике са психологијом. (*Слободна енциклопедија*, 2011) Психолингвистика је грана лингвистике која изучава корелацију између језичког понашања и психолошких процеса за које се сматра да леже у основи тог понашања. Постоје два могућа правца истраживања. Један користи језик као средство за разјашњавање психолошких теорија и процеса (нпр. утицај језика на меморију, перцепцију, пажњу, учење итд.) и за ту врсту истраживања понекада се употребљава термин психолошка лингвистика. Друга могућност је да се испитује дејство психолошких запрека на употребу језика (нпр. како ограниченост памћења делује на производњу говора и разумевање). Ова друга грана се показала као најинтересантнија за лингвисте, који је у суштини схватају као испитивање менталних процеса који леже у основи планирања, производње, перцепције и разумевања говора. Најбоље разрађен огранак ове науке је истраживање усвајања језика код деце, али је и неколико других предмета привукло доста пажње (појам сложености у језику, однос између језичких и когнитивних универзалија, испитивање читања...) (*Кристал*, 1996). У психолингвистици се развијају модели језичке способности и говорне делатности, укључујући моделе перцепције и продукције говора. (*Буларски*, 2003)

Усвајање језика

Значајно питање за све теорије које настоје да објасне начин на који се усваја језик је подручје језичке продукције, поготово у њеним раним стадијумима. Док су неки психолингвисти покушавали да докажу да се усвајање језика дешава од првих дана рођења детета, већина истраживача је анализирао синтаксичке и фонолошке аспекте дечјег говора од настанка прсте реченице до говора деце у нижим разредима основне школе. (*Chan*, 1978) Најранија, „примитивна фаза“ психолингвистичког развоја је уочљива већ код новорођенчади; код беба су интензитет и фреквенција плакања везани за степен непријатности, а после 2-3 месеца се диференцирају и добијају иконичко значење које је мајка у стању да одгонетне (беба на различит начин плакањем даје до знања да је глад-

на, жедна, поспана...) (Scovel, 1998). Од самог рођења развија се говор и тај развој траје читавог живота, исто као и развој језика. Свако људско биће, да би развило свој говор, мора да прође читав низ развојних ступњева где сваки од њих представља савлађивање нове препреке у циљу развоја говора. Код детета врло рано долази до првих гласовних појава. То су крик и гукање, а сачињава их спој најразличитијих гласова, чак и оних који не постоје у дететовом матерњем језику, међутим, ови гласови се касније губе (Димић, 1996). Једна од многих психолингвистичких иронија је и да ће шестомесечно дете можда боље артикулисати глас неког другог језика него свог, али ће 20 месеци касније, када покуша да свесно учи тај други језик, имати великих проблема да изговори баш таква глас (Scovel, 1998). У развоју дететовог говора веома су важне фазе крика и гукања, јер током њих долази до усавршавања аудитивне перцепције и апарата за артикулацију. Ту се ствара и могућност за имитирање гласова оног језика који дете чује у говору своје околине. Разумевање говора одраслих и прве речи које дете самостално изговара су почетак комуникације и знак да је почело усвајање гласовне стране језика. Дете овог узраста перципира реч као нерашчлањен звук са одређеном ритмичко-мелодијском структуром, па интонација изговорених речи има изузетан значај. Следећи ступањ у развоју дечјег говора је појава разумевања речи на основу значења које је повезано са одређеним скупом гласова. То је период фонемског говора, а одликује се брзим повећањем пасивног речника и појавом првих речи код детета (Димић, 1996).

Усвајање граматичких образаца

За психолингвисте језик представља когнитивну функцију која је формулисана у шематском облику према сету унутрашњих правила, а у сврхе социјалне комуникације. Оваква поставка указује да су компоненте језика, као што су синтакса и семантика, релативно одвојени делови језичког система и функционишу засебно или паралелно да би произвели коначни израз, или да би декодирали долазне информације (Ferguson, Armstrong, 2009). Од свих области које изучава развојна психолингвистика, усвајање граматике је најинтензивније проучавано. Ово је у великој мери у вези са *Трансформационом генеративном граматиком*, школом лингвистике која је утицала на студије језика у претходне четири декаде. Иако се трансформациона генеративна граматика разгранала на више различитих школа, увек је фокус био усмерен на проучавање сложених реченица. Још један разлог због којег људи проучавају усвајање првог језика код деце, а тиме и усвајање граматике, је

то што је управо код деце оно најочигледније. За разлику од снимака гукања, вокализирања и брбљања беба, где је акустички сигнал нејасан, а прикупљање валидних података тешко и неизвесно, прикупљање података о томе како деца креирају реченице је веома изводљиво и може бити спроведено дискретно и спонтано, за време чувања детета. Стога не чуди да је највише студија из области усвајања граматике фокусирано управо на комуникацију деце са одраслима, у њиховом свакодневном окружењу. Транскрипти снимака често показују невероватну способност деце да флуентно усвоје матерњи језик, а да истовремено креирају нове и необичне исказе (*Scovel, 1998*). Говорна продукција подразумева селекцију пригодних речи (семантички ниво), проналажење њиховог фонолошког облика (из фонолошког лексикона), њихову имплементацију у фонолошку фразу (сублексички фонолошки ниво), и конверзију овог последњег нивоа у артикулациону репрезентацију која ће покренути моторне команде за производњу говора (*Ramus, Peperkamp, Christophe, Jacquemot, Kouider and Dupoux, 2008*). Деца пролазе кроз различите стадијуме граматичког развоја, који се углавном одређују на основу просечног броја речи у реченици. Иако постоје индивидуалне разлике у брзини којом прелазе из једне фазе у другу, поготово на раном узрасту, сва деца почињу да креирају реченице после фазе холофразе; прво реченице сачињене од две речи, а онда постепено и од већег броја речи. Холофразичан говор представља мост који дете води од примитивног оглашавања плачем, речју и именовањем до коришћења фраза, клауза и сложених реченица. Многе студије указују да у раној фази две речи, без обзира на ограничења исказа, деца показују изненађујуће велики степен граматичке зрелости (савладаности граматике). Они не ротирају речи насумично, премештајући их са иницијалне у финалну позицију. Ред речи код деце на раном узрасту у реченицама од две речи прати нормалан ред речи код одраслих говорника у комплекснијим исказима, што указује да су деца већ на овом, раном узрасту, осетљива на ред речи у матерњем језику. Такође, веома ретко се догађа да деца понављају исту реч два пута и на тај начин формирају просте реченице; деца су „штедљива“ када је језик у питању и обраћају пажњу на сваку изговорену реч. Све ово наводи на закључак да, чак и на раном узрасту, пре него што уопште и имају свест о језичким елементима и категоријама, деца веома брзо усвајају правило да се речи не комбинују насумично, већ да комбиновање поштује одређене систематске обрасце. Чак и док су у фази реченице састављене од само два члана, овај систем допушта деци да производе велики број лингвистичких пермутација.

Слушање и разумевање

Најзначајније за успех вербалне комуникације и когнитивног развоја су неколико уско повезаних али релативно независних сложених менталних операција које психолингвисти називају процесуирање говора (перцепција и разумевање) и говорна продукција. Способност да схватимо и будемо схваћени у конверзацији је наизглед спонтан процес који не захтева улагање напора. Међутим, психолингвистичка литература истиче активну природу ових способности; вербална комуникација подразумева узастопне фазе које су аутоматизоване или полуаутоматизоване, као и свесне менталне операције које функционишу у континуираној интеракцији (*Singleton, 2007*). Перцепција звука који чујемо је под утицајем психолингвистичких варијабли које утичу на нашу менталну обраду и није само пасивно примање секвенце звука, речи или реченица. У једном психолингвистичком експерименту (*Scovel, 1998*), сет реченица је презентован групи слушалаца који су имали задатак да запишу шесту реч из сваке реченице. Резултати су показали да слушаоци нису увек записивали оно што су чули, чешће су бележили речи које су очекивали да ће чути на основу контекста реченице, иако је то подразумевало да морају да додају глас на почетку или крају речи од значаја који никада није ни изговорен. Неколико значајних закључака се може извући из овог психолингвистичког експеримента о природи слушања и разумевања. Пре свега, да би дошло до разумевања исказа, није неопходно да људи чују баш сваку реч која им је упућена. Шири контекст је од великог значаја; разумевање није пасивно бележење свега што видимо или чујемо, слушаоци нису снимачи онога што се око њих догађа. Такође, разумевање је под снажним утицајем чак и најмање промене у дискурсу који слушалац опажа. Коначно, разумевање није једноставна анализа говорних чланова у линеарним секвенцама. Ми не читамо и не чујемо на исти начин на који бројимо и рачунамо, секвенционално од један па на више. Процес слушања и читања се одвија глобално, а пажња се поклања семантичким целинама. Као што експеримент показује, ми не слушамо сваку реч појединачно и утврђујемо њено изоловано значење; радије тражимо логичности у исказу, чак и ако то захтева додавање гласова и речи које нису у стварности ни изговорене. Гласови представљају само једну компоненту разумевања. Разумевање речи је много комплексније од перцепције гласова. Чак и кратка, једносложна реч се састоји од неколико гласова који могу бити изговорени или написани на различите начине у разним језицима; затим, речник једног језика садржи по десетине хиљада речи, насупрот стандардно малом броју фонема;

и најважније, значење речи може бити вишезначно и пренесено, што све чини њихово разумевање веома комплексним психолингвистичким процесом. Један од модела којима се служе психолингвисти да би објаснили ову комплексност је ПДП (Паралелно дистрибуирано процесуирање). Користећи модел когнитивног развоја осмишљен захваљујући истраживањима у неурологији, компјутерским наукама и психологији, ПДП указује да се ми служимо одвојеним али симултаним и паралелним процесима када покушавамо да разумемо говорни или писани језик. Ови процеси се користе на свим нивоима лингвистичке анализе, а посебно значајну улогу имају у разумевању речи и реченица. Једно од објашњења заснованих на овом приступу које се тиче смештања речи у наш ментални лексикон је *логогенски модел разумевања*. Када чујемо реч у конверзацији или је прочитамо у тексту, заправо активирамо један посебан логоген (средство за лексичку детекцију) за ту реч. Логогени су повезани са посебним неуронима у великој неуронској мрежи; уколико су активирани, могу бити активни истовремено и у хармонији са многим другим логогенима да би омогућили разумевање. Високофреквентне речи су репрезентоване логогенима који се лако активирају, оне се брзо и лако буде у свести. Нискофреквентне речи имају веома висок праг активације и треба им више времена да се инкорпорирају у систем разумевања. Разумевање, ипак, подразумева много више од декодирања гласова, слова и лексичких значења; оно такође обухвата и дешифровање семантике реченица. Психолингвисти традиционално испитују схватање реченица ослањајући се на модел граматике реченица Ноама Чомског из педесетих година прошлог века. По овом моделу, све реченице су генерисане из конструкције структуре фразе, одакле се производе свакодневне реченице помоћу серије трансформационих правила (одатле термин *Трансформационална-Генеративна (ТГ) граматика*). У оригиналној верзији граматике, ове трансформације су многобројне и моћне, и могу креирати много различитих површинских структура помоћу реранжирања, брисања, додавања или супституисања речи које су у дубокој структури конструкције. Психолингвисти су били заинтересовани да истраже број трансформација коришћених за деривацију реченица, као и релативну тешкоћу изворних говорника у њиховом разумевању. Своје ране експерименте су заснивали на употреби парова реченица.

Постоје бројни докази да лингвистичка структура реченице утиче на време њене менталне обраде. Када је наше предвиђање у вези са правцем кретања реченице тачно, што је обично случај уколико добро познајемо језик, разумевање је брзо, али уколико погрешимо, што се често догађа у специјално дизајнираним експерименталним реченицама, наше

разумевање је у великој мери нарушено. Као и код разумевања речи, и код разумевања реченице велику улогу има шири говорни контекст који утиче на брзину и лакоћу њеног исправног декодирања и разумевања. У прилог проучавању гласова, речи и реченица, психолонгвисти се такође баве испитивањем начина на који процесуирамо текст. За разлику од људи који имају ретку способност да дословно понове текст који су чули или прочитали, меморија просечног човека је углавном недовољна да би забележила тачну структуру, али је зато веома поуздана када је у питању очување садржаја. Пасивне реченице обично бивају запамћене као активне, али не важи и обрнут процес. Из разлога што је наша синтаксичка меморија „магловита“, али не и насумична, ми имамо тенденцију да памтимо реченице у облику који је једноставнији и ближи нашем искуству, без обзира што нису тако гласиле у оригиналу. Уколико није превише велики временски размак, особа може да запамти реченицу у оригиналу и да је тако понови, али након неког времена велика је вероватноћа да ће оригинална пасивна реченица бити изговорена у активу. Психолонгвистичка проучавања разумевања текста су показала, између осталог, да присуство или одсуство позадинских, металингвистичких информација може у великој мери утицати на наше сећање. Експеримент којим се испитивала способност понављања пасуса текста у односу на постојање или непостојање наслова, показао је да се много боље памте деонице текста или текст у целини који је претходно насловљен. Ово указује да су издвојени делови текста (наслови, поднаслови, фусноте) који обично пружају опште информације у вези са текстом или неким његовим наводима веома корисни при разумевању и памћењу већих језичких јединица, јер утичу на активирање менталних асоцијација које затим помажу у свеобухватном разумевању и оживљавању прочитаног.

Језик глувих

Сасвим је разумљиво због чега особе са поремећајима слуха и говора, без обзира на узрок, представљају психолонгвистима богат извор информација о специфичностима људске комуникације. Разликовање прелингвалног и постлингвалног оштећења слуха је веома значајно када је у питању усвајање говорног језика. Постлингвално оглувела деца развијају говорни језик различито од деце која су оглувела прелингвално, јер они имају искуство у слушању које им омогућује да савладају већину аспеката језика природним путем. Почетак усвајања матерњег језика код њих није угрожен, за разлику од конгенитално глуве деце. Верује се да су у стању да брже и боље савладају вештину читања говора

са усана саговорника, јер су способнији да повежу визуелну информацију са аудитивном, а углавном им и савладавање читања и писања не представља велики проблем (*Baker, Woll, 2008*). Однос између дубоке прелингвалне глувоће и развоја језичких способности је подручје интереса дефектологије, психолингвистике, педагошке психологије, као и когнитивне психологије. Ране студије психолингвиста и сурдолога су указивале да је код глувих присутан дефицит језика, па чак и његово одсуство, с обзиром да је њихова језичка компетенција била далеко испод компетенције чујућих особа, као и да многи глуви немају довољно разумљиву говорну продукцију. Будући да прелингвално оглувеле особе да би успешно развиле говор морају бити укључене у дугогодишњи говорни третман, истраживачи су претпоставили да мала глува деца могу представљати популацију која нема усвојен нити један језик, и да код њих могу истраживати утицај језика на развој когнитивних функција. Ово коришћење глувих као популације без језика у сврхе психолингвистичких истраживања представља логичну последицу Сапир-Ворфове лингвистичке теорије, која тврди да структуре матерњег језика утичу на нашу перцепцију реалности. Уколико су глуви заиста безјезични, онда би било очекивано да су неспособни за концептуализацију, решавање проблема, па чак и за јасно расуђивање. Ипак, истраживања концептуалних способности глувих су указала да су глуви углавном слични чујућима када је у питању постављање логичких проблема, њихово сагледавање и решавање. Доказано је да неразвијеност језика не утиче неминовно на више менталне функције. Иако су резултати ових студија интересантни, оне се базирају на претпоставци да глуви не располажу нити једним језиком; не узимају у обзир могућност да глуви нису безјезични, и да одсуство оралног говора не искључује неопходно сваку могућност владања језиком. Савремени истраживачи језика и глувоће заступају став да је знаковни језик глувих равноправан језик, са сопственим вокабуларом и сопственом синтаксом. Он је комплетан и валидан језик, у сваком смислу. Такође, чињеница је да глува деца чујућих родитеља, која нису у контакту са конвенционалним знаковним језиком средине спонтано развијају сопствени знаковни систем комуникације. Свака глува особа располаже неким системом комуникације са околином, без обзира на (не)усвојеност говорног или стандардног знаковног језика. Глува деца чујућих родитеља су безјезична искључиво из перспективе стриктне дефиниције језика, по којој је он код којим се споразумева шира лингвистичка заједница. С обзиром на немогућност глуве деце да чују говорни језик, и на разлике у лингвистичкој структури између говорних и знаковних језика, глува деца имају великих потешкоћа да науче језик сре-

дине, чак и у писаном облику. Студије о читању, писању и укупном образовном постигнућу глувих ученика указују да је образовно постигнуће глувих значајно испод постигнућа чујућих ученика; утврђено је да је код глувих језичка способност на ниском нивоу, као и да су склони прављењу синтаксичких грешака какве се не срећу код чујућих. Немогућност прелингвално оглувеле деце да чују говорни језик, да га уче спонтано, његово дугогодишње учење у установама, као и лоша постигнућа глувих ђака у писаном изражавању наводе на закључак да говорни језик није природни језик глувих (*Charrow, V. R, 1974*). Многа деца оштећеног слуха имају говор који је испод нивоа који је очекиван у односу на степен њиховог оштећења. С обзиром да се код деце систем фонолошке обраде још увек развија, а оштећење слуха утиче на перцепцију неких фонема значајније него на перцепцију других, очекиване су и различите грешке код деце оштећеног слуха (*Ebbels, 2000*). Већина глувих прави исте грешке у језичком изражавању, и исти тип грешака. Ова појава, коју већина наставника глувих примећује код ученика, окарактерисана је као „глувизам“, и односи се на сродност грешака које се појављују у говорном изражавању. Уколико глуви имају тенденцију да праве исти тип грешака у говорној комуникацији (као што су омисије и превиђање чланова исказа, адиције, супституције...), онда је могуће закључити да они имају сопствени начин говора, различит од стандарда. Овај „глуви језик“ се у време пубертета „замрзава“, тј. доводи до поједностављења стандардног говорног језика. До сада је било врло мало истраживања о феномену „глувизма“, а нити једна студија ову варијанту говорног језика није посматрала из перспективе креирања нестандардног, готово жаргонског говора (*Charrow, V. R, 1974*).

Знаковни језик глувих

У развоју особа оштећеног слуха гест има посебан значај. Глува особа је визуелан тип и готово све што сазнаје и доживљава чини путем вида. Оптичке слике које она прима из спољног света су конкретне, директне, статичне или динамичне. Она развија знаковни језик на основу сопственог спонтаног кретања и подражавања околине. Споразумевање покретима је резултат психичког развоја глувог детета, а и сам покрет помаже тај развој (*Димић, 1996*). Да би глува деца правилно усвојила знаковни језик као свој матерњи језик, треба их што раније њему излагати. Са психоллингвистичке тачке гледишта, ово је значајно због чињенице да велики број глуве деце не усвоји нити један стандардни језик до тренутка ступања у предшколске образовне установе. Један од

основних циљева програма у предшколским установама је да припреми децу за основну школу у погледу језичких способности које су им неопходне за успешно школовање. Ситуација симултане употребе знаковног и говорног језика пружа многе могућности за истраживање комплексних релација екстерних (еколошких) и интерних (психолингвистичких) фактора који обликују коначни језички израз код глувих. Посматрано из психолингвистичке перспективе, евидентно је да постоје докази који иду у прилог тези да је људски мозак способан да се носи са великим бројем различитих контактних ситуација, као што је симултана употреба говорног и знаковног језика (*Plaza-Pust, Morales-Lopez, 2008*). Различити перцептивни и продукциони системи знаковних и говорних језика могу довести до различитих начина лингвистичке обраде. Знаковни језици представљају природну могућност за истраживање психолошких механизма потребних за декодирање и продукцију лингвистичких јединица у различитим језицима. Артикулација знакова је знатно спорија од артикулације говора; визуелна перцепција облика шаке, места артикулације и покрета представља лингвистички релевантне обрасце дискриминације. У природном, оралном говору, сегменти се преплићу и преклапају, и постиже се брзина трансмисије од приближно 10-15 сегмената у секунди; трансмисија код знаковних језика је спорија, и износи 7-11 сегмената у секунди. Иако људи који не познају знаковни говор могу посматрати визуелне знаковне сигнале једноставно као след брзих покрета шака и руку, корисници геста врло брзо из тих покрета декодирају комплексна значења упућене поруке. Један аспект овог процеса је препознавање визуелних знакова коришћењем и перцептивних и когнитивних информација. Перцептивне информације долазе од визуелне обраде знаковних сигнала, а когнитивне информације углавном од претходног лингвистичког контекста или познавања теме разговора. Теорије о препознавању знакова покушавају да разјасне на који се тачно начин ове две врсте информација користе у идентификацији појединачних знакова и знакова у оквиру контекста. За разлику од препознавања изговорене речи, препознавање знакова вероватно ангажује двостепени процес препознавања, у којем једна група фонолошких карактеристика (конфигурација шаке и место артикулације) иницијално идентификује лексички скуп, након чега идентификација фонолошких покрета води директно до препознавања конкретних знакова. Таква директна корелација између идентификације фонолошких елемената и лексичке идентификације се вероватно не догађа нити у једном говорном језику. Знакови се ипак идентификују изненеђујуће брзо. Иако је донекле природно да

знаковна комуникација захтева више времена од говорне, отприлике само 240 милсекунди или 35% знака мора бити виђено да би се показани знак препознао. Ово препознавање је значајно брже од препознавања речи у усменом говору. Истраживања су утврдила да је неопходно чути приближно 330 милсекунди или 83% изговорене речи да би она била идентификована. Постоје најмање два могућа разлога зашто је препознавање показаних знакова брже од препознавања изговорене речи. Прво, природа визуелног сигнала који је представљен знаком пружа велики број фонолошких информација врло рано и симултано (или готово симултано). Друго, фонотактичка и морфотактичка правила знаковних и говорних језика се могу значајно разликовати. На пример, у великом броју говорних језика многе речи потпуно различитих значења почињу истим слогом или консонантским скупом; ова појава није толико честа у знаковним језицима. Изгледа да су иницијални скупови знакова много лимитиранији у погледу фонотактичке структуре. Психоллингвистички термин „ефекат фрекфентности речи“ односи се на тврдњу да се реч која је заступљенија у употреби брже и лакше препознаје од речи која је мање заступљена. Да би одредила фрекфентност појединих речи, већина истраживача се служила побројавањем речи у одређеним текстовима или говорним дискурсима. С обзиром да не постоји сличан корпус за знаковни језик, утврђивање фрекфентности знакова истраживачи најчешће препуштају слободној процени особа којима је знаковни језик матерњи и који га одлично познају. Као и у случају говорних језика, потврђено је да се знакови који се често користе у комуникацији препознају брже од оних који нису толико фрекфентни. Речи и знакови који су врло заступљени присутнији су у свести и за краће време активирају перцепцију, па им је потребно и мање информација за препознавање, што доводи до његовог убрзања. Обрасци препознавања знакова и речи објашњавају не само како се одређена лексичка информација издваја из меморије, већ и како се та информација представља и организује. Наше знање о речима није насумично организовано, а представљање овог знања је, разумљиво, много комплексније него што је оно приказано у речницима. Исто важи и за знаковне сигнале. Један од организационих принципа унутар лексикона је и семантичка асоцијативност између речи. Откривање и препознавање речи се одвија много брже када су у питању семантичке асоцијације. Лексикон и знаковних и говорних језика је заснован на семантичкој организацији која олакшава разумевање језика. Али, у случају када једна реч има више од једног значења, разумевање постаје отежано. Многе психоллингвистичке студије су се занимале проуча-

вањем ове појаве. На пример, значење једне вишезначне речи се примарно одређује на основу контекста, што указује да лексичко процесуирање припада вишим нивоима семантичких и когнитивних процеса. Израз лица (посебно положај усана) често доприноси одгонетању значења вишезначног знака. Знаковни језици су јединствени у погледу способности да минимизирају лексичку вишезначност помоћу представљања карактеристичних информација путем одвојених канала. Значења многих вишезначних знакова се могу, поред сагледавања контекста, утврдити уз помоћ покрета усана, уколико они прате гестикулирање. Ипак, коришћење усменог говора уз гестикулирање директно зависи од степена његове усвојености, као и одређених социјалних и културалних фактора.

Психолонгвистичка истраживања су показала да говорници прате сопствени говор, и када примете грешку или погрешан избор речи, прекидају говор и понављају спорну деоницу. Током говорне паузе пре понављања, говорници често користе одређене поштапалице, у зависности од врсте грешке коју су учинили. На пример: *извињавам се, грешка, мислим* најчешће се користе када је у питању лапсус у говору. Изрази као што су: *радије, то јест, знаш већ* користе се када се говорник исправља поводом избора речи која није погрешна, али је из неког разлога неадекватна. Најчешће се, уопштено гледано, користе тзв. „попуњене паузе“, за које је карактеристично оглашавање налик на: *мммм, ух, кхм*, које се догађа након начињене грешке (а пре исправке), када говорник има тешкоће да пронађе погодну реч или исправи претходно изречену. Као и говорници, и гестикулатори прате сопствену комуникацију, и често уочавају грешке пре него што оне бивају артикулисане, што важи и за пратећи, усмени говор, уколико је присутан. Разлику у праћењу говора и гестикулирања представља чињеница да говорници чују сопствени глас док причају, за разлику од гестикулатора који не гледају у своје руке, нити могу видети експресију свог лица, која умногоме доприноси знаковном изразу. Истраживања су показала да су говорници мање способни да уочавају и коригују сопствене грешке у говору уколико су онемогућени да слушају своју вербалну продукцију (путем слушалица са гласно емитованим белим шумом, нпр.). Могло би се рећи да је преартикулативно и постартикулативно кориговање исказа у основи идентично код гестикулирања, јер се систем праћења знакова ослања поред визуелне и на кинестетичку компоненту, која подлеже проприоцепцији (Emmorey, 2002).

Билингвизам код глувих

„Билингвизам (двојезичност) представља способност појединца, групе или народа да у говору употребљавају два језика, без веће видљиве склоности за један од њих. Постоје различите врсте билингвизма. Рани билингвизам је усвајање оба језика до четврте године, а касни билингвизам усвајање другог језика после четврте године живота. Симетрични билингвизам означава подједнако познавање оба језика, док асиметрични означава слабије познавање другог језика (пасивни билингвизам и нерцептивни билингвизам). Социјални или друштвени билингвизам обухвата неку друштвену групу на одређеном простору, а индивидуални билингвизам представља појединачне и изоловане појаве“ (*Дефектолошки лексикон*, 1999:43).

Психоллингвисте одувек интригира начин на који се језички обрасци складиште у мозгу, као и механизми језичке продукције, и у такве врсте истраживања традиционално се укључују билингвали (*Gardner-Chloros*, 2009). Истраживања билингвизма представљају омиљени предмет проучавања савремених психоллингвиста, који покушавају да проникну у организацију менталног лексикона код двојезичних особа. Студије лексикона билингвала су великим делом фокусиране на два аспекта: лексички и аспект менталне репрезентације или концепата који се налазе испод семантичког нивоа језика (*Singleton*, 2010). У психоллингвистичким студијама билингвалног процесуирања говора, када се разматра питање похрањивања података пажња се обраћа и на језичку флуентност. Чини се да мање флуентни билингвали располажу одвојеним, независним речницима за сваки језик, док флуентнији говорници имају само једну концептуалну репрезентацију (*Singleton*, 2007). Психоллингвисти су, истражујући феномен билингвизма, успели да докажу да се конкретне речи преводе брже од апстрактних (*Grosjean*, 2008). Глуви који су усвојили говорни језик, а у комуникацији се користе и знаковним језиком, могу се сматрати билингвалним особама. Специфичност њиховог билингвизма се огледа у чињеници да се два језичка кода која користе веома разликују; знаковни и говорни језици се продукују и перципирају на потпуно различит начин, што истраживачима представља изазов и пружа велике могућности за испитивање природе и организације језика, као и утицаја различитих језичких кодова на развој језичких способности.

ЗАКЉУЧАК

Евидентно је да, иако оштећење слуха и развој језика оптерећен патологијом аудитивног рецептора пружа велике могућности за психолингвистичка истраживања, стручњаци из ове области нису поклањали превише пажње студијама овог типа. Психолингвистичка истраживања која су укључивала глуве испитанике су се већином односила на знаковну комуникацију глувих и њен утицај на когницију и социјално сазревање, док је област развоја оралног говора код особа оштећеног слуха махом препуштана дефектолозима, лекарима и лингвистима. С обзиром на очекивану неразвијеност или слабију развијеност оралног говора код глувих, ова популација је дуго посматрана као безјезична, тј. неспособна за коришћење иједног конвенционалног језика. Знаковна комуникација глувих представља велики изазов савременим истраживачима, с обзиром да су знаковни језици релативно скоро признати као потпуно легитимни и равноправни са говорним језицима, а симултана употреба знаковног и говорног језика средине, која се потпуно оправдано може сматрати билингвалним језичким понашањем, све више интересује стручњаке психолингвистичке оријентације. Оправдано је очекивати да ће, с обзиром на напредак медицинских, техничких и друштвено-хуманистичких наука, као и тренутна друштвено-политичка стремљења у свету и јачање покрета глувих, у будућности више пажње бити поклањано у психолингвистичким студијама развоју језика и утицају различитих комуникационих кодова на психо-социјални статус глувих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Baker A, Woll B. (2008): „Sign Language Acquisition“; *John Benjamins Publishing Company*, Amsterdam / Philadelphia.
2. Бугарски, Р. (2003): „Увод у општу лингвистику“; *Чиџоја*, Београд.
3. Бугарски, Р. (2003): „Језик и лингвистика“; *Чиџоја*, Београд.
4. Chan C. J. (1978): “The psycholinguistic communication strategies of a mother of a hearing-impaired infant“; *Independent Studies and Capstones Sciences*.
5. Charrow, V. R. (1974): “A Psycholinguistic Analysis of Deaf English“; Paper presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association (82nd, New Orleans, August 30-September 3, 1974)
6. Бојанин, С. и сар.: „Дефектолошки лексикон“; (1999), *Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд.
7. Димић Н. (1996): „Методика артикулације“; *ДФ Београд*, Србија.
8. Ebbels, S. (2000): “Psycholinguistic profiling of a hearing-impaired child“; *Child Language Teaching and Therapy*.
9. Emmorey K. (2002): “Language, Cognition, and the Brain: Insights From Sign Language Research“; *Lawrence Erlbaum Associates publishers, New Jersey-London*.
10. Ferguson A, Armstrong E. (2009): “Researching Communication Disorders“; *Palgrave MacMillan*.
11. Gardner-Chloros P (2009): “Code-switching“; *Cambridge university press*.
12. Grosjean, F. (2008): “Studying Bilinguals“; *Oxford university press*.
13. Кристал, Д. (1996): „Енциклопедијски речник модерне лингвистике“; *НОЛИТ*, Београд.
14. Plaza-Pust C, Morales-Lypez, E. (2008): “Sign Bilingualism, Language development, interaction, and maintenance in sign language contact situations“; *John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia*.
15. Ramus F, Peperkamp S, Christophe A, Jacquemot C, Kouider S. and Dupoux E. (2008): “A psycholinguistic perspective on the acquisition of phonology“; *A psycholinguistic perspective on the acquisition of phonology*.
16. Scovel, T. (1998): “Psycholinguistics“; *Oxford University Press*
17. Симић Н, Голубовић С. (2002): „Развој језичких способности код деце са језичким поремећајима“; *Желниг*, Београд.
18. Singleton D. (2007): “Second language acquisition“; *Multilingual matters Ltd, Clevedon • Buffalo • Toronto*
19. Singleton D. (2010): “Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA“; *Multilingual matters Ltd, Clevedon • Buffalo • Toronto*

LANGUAGE OF THE DEAF-PSYCHOLINGUISTIC PERSPECTIVE

MIA ŠEŠUM

Laboratory for Forensic Phonetic, MUP RS, Belgrade

SUMMARY

Psycholinguists have found that the dissolution of language, whether due to hear impairment, accident or age is a rich source of information about how the human mind controls our attempts to communicate. The relationship between profound prelingual deafness and language processing ability is an area of interest to hear and speech patologist, psycholinguistics, and psychologist. Early studies by psycholinguists and educators of the deaf tended to show that the deaf were “language-deficient” or even “language-less”, since their native language competency was far below that of normal hearing persons, and since many deaf persons did not - and do not - have intelligible oral speech. The abandonment of the thesis that orally-verbal language is the first language of the Deaf, and the acknowledgment of the sign language as their primary means of communication, turned psycholinguistic research on the language of the Deaf to sign language.

KEY WORDS: psycholinguistic, language acquisition, sign language